

tekstnær oversættelse fra 2003. Værre står det til for det engelske publikum, som i nu mere end 200 år har været afhængige af den såkaldte Heron-udgave (*Travels through Arabia and other Countries in the East* 1792), som er et forkortet og kommenteret sammenkog af Niebuhrs to værker, *Beschreibung von Arabien*, udgivet i 1772 og *Reisebeschreibung nach Arabien* fra 1774 og 1778.

Er Den Arabiske Rejse en bog værd også i en større, engelsksproget offentlighed? Baack beskriver rejsen som det eneste væsentlige bud på en videnskabelig ekspedition fra Skandinavien og Tyskland i hele 1700-tallet. Andre har kaldt rejsen for verdens første egentligt videnskabelige ekspedition. Alt kan diskuteres, men ingen, der dykker ned i stoffet, kan undgå at opdage, hvor mange væsentlige tråde der samles i netop denne besynderlige og uheldsvange rejse til Arabien. Ekspeditionen var et laboratorium for en række af 1700-tallets vigtigste videnskabelige metoder, tanker og aspirationer. Med *Undying Curiosity* giver Baack ekspeditionen et velfortjent skub ind i den engelsksprogede forskning, hvor dens potentiale som studieobjekt kun langsomt er ved at forme sig.

Anne Hashund Hansen

| Lars P. Poulsen-Hansen (udg.): *Den Ryssiske Lov 1649. Oversat og kommenteret af Rasmus Æreboe 1721*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2013, 589 s., 478 kr.

Denne vægtige og smukt udstyrede bog er det sjette bind i serien „Beringiana“, som hovedsagelig angår dansk-russiske forbindelser i det 18. århundrede. Rasmus Æreboe (1685-1744) indtager en fremtrædende plads i disse forbindelsers historie. Han var en fynsk skippersøn, der færdiggjorde sit teologistudium i februar 1709, og kort efter sin embedseksamen lykkedes det ham at blive antaget som privatsekretær hos Just Juel, der skulle til Rusland som gesandt. Under opholdet i det fremmede formåede Æreboe at lære det russiske sprog til gavn. Efter gesandtskabets hjemkomst til Danmark i foråret 1712 var han stadig sekretær for Just Juel, men da denne stak til søs som øverstbefalende på et orlogsskib, fordrev han ventetiden i land med at oversætte den russiske lovbog *Sobornoje Ulozjenije* fra 1649, bestående af 25 kapitler med i alt 967 artikler. Den var i 1663 blevet oversat til latin af en østrigsk diplomat, baron Augustin von Mayerberg. Men dette var en ufuldstændig og kortfattet gengivelse af den russiske originaltekst. Æreboes arbejde er den første komplette oversættelse overhovedet og tilmed den første danske oversættelse af en russisk bog. Det er en bemærkelsesværdig pionérbedrift, når det tages i betragtning, at der

dengang ikke fandtes nogen russisk-dansk ordbog. Efter eget udsagn fik Æreboe dog god hjælp af to unge russere, der var i København for at lære dansk og gennemgå dansk lovgivning. Han mødtes med dem hver dag i sommeren 1712, for at de kunne forklare „de Juristiske tale maader, samt andre u=bekjendte ord, Landvæsenet vedkommende“. I løbet af syv uger fik han oversat samtlige artikler.

Efter en farefuld færd som diplomatisk kurer mellem den danske og den russiske hovedstad blev han af Frederik 4. belønnet med en fast stilling som notarius publicus i København. I fritiden finpudsede han oversættelsen og sine kommentarer til lovbogen, i alt otte gange. Det lykkedes ham dog ikke at overtale nogen forlægger til at trykke arbejdet, selv om han argumenterede for, at det ville være nyttig læsning for de danske købmænd, der havde planer om at drive handel på Rusland. I 1721 overrakte han så et renskrevet eksemplar til kongen, og i den følgende tid fik flere af de øverste embedsmænd hver en afskrift. En af dem var den lærde og indflydelsesrige oversekretær i Danske Kancelli, Frederik Rostgaard, der var kendt som en stor bibliofil, bl.a. med interesse for russisk sprog. Hvis Æreboe havde håbet, at de høje herrer ville hjælpe ham med at få oversættelsen trykt, blev han dog skuffet.

Med den foreliggende bog publiceres Æreboes pionerarbejde for første gang. Udgiveren Lars P. Poulsen-Hansen, der er slavisk filolog med Ruslands historie som speciale, er dybt fortrolig med russisk sproghistorie og demonstrerer desuden stor indsigt i Holberg-tidens danske sprog. Til etablering af Æreboes tekst har han naturligt valgt at benytte kongens sirlige eksemplar og at bibeholde håndskriftets ortografi og tegnsætning. Ved tvivlsspørgsmål og åbenbare fejlskrivninger har han brugt Rostgaards afskrift til at korrigere teksten. Derefter har han sammenholdt den danske oversættelse med den russiske originaltekst i den autoritative sovjetiske akademiudgave. Sideløbende har han konsulteret DDR-historikeren Christian Meiskes tyske udgave, der ligeledes er forsynet med en grundig kommentar, og som desuden har en nyttig forskningsoversigt, særlig over den marxistisk-leninistiske litteratur om emnet.¹ Resultatet af Poulsen-Hansens omhyggelige og kompetente arbejde er et meget stort antal fodnoter, der præciserer eller korrigerer Æreboes ordvalg. Udgiveren har dog ikke fundet graverende oversættelsesfejl, og han konkluderer, at Æreboe har løst opgaven „med glans“.

Poulsen-Hansen har forsynet sin bog med en omfattende introduktion til oversættelsen (s. 23-80). Her får læseren bl.a. en kyndig rede-

¹ A.G. Mankov m.fl. (red.): *Sobornoe uloženie 1649 goda*, Leningrad 1987; Christian Meiske: *Das Sobornoe Uloženie von 1649*, I-II, Halle (Saale) 1985.

gørelse for lovbogens placering i russisk retshistorie og en analyse af de strafferetlige artikler. Udgiveren er ikke i tvivl om emnets historiske betydning, og han citerer den amerikanske specialist Richard Helle for at mene, at *Sobornoje Ulozjenije* er „det vigtigste skrevne mindesmærke i hele Ruslands historie før det 19. århundrede“. Det er dog at tage munden for fuld. Men det er ikke for meget sagt, at det er den vigtigste kilde til det russiske samfund i anden halvdel af det 17. århundrede. Desværre omtaler introduktionen kun overfladisk lovbogens sociale kapitler. Heldigvis er de fintmaskede registre (s. 527-575) en stor hjælp for de læsere, som måtte ønske at foretage en selvstændig analyse af teksten.

Udgiveren hævder i overensstemmelse med en dominerende opfattelse, at lovbogen indebar en stadfæstelse af bøndernes fulde livegenskab. Det danske ord livegenskab er dog misvisende, når man ser på dets datidige juridiske betydning. For ret beset var der blot tale om indførelse af et permanent stavnsbånd. De russiske bønder blev bundet til jorden, ikke til godsejerens person.² De bevarede deres halvfrie status og en vis retsevne. De kunne råde over deres bohav, redskaber, såsæd og kvæg – det var ikke herremandens ejendom, og de havde en faktisk brugsret til den jord, de dyrkede. Lovbogen forhindrede dem ikke i at indgå ægteskab uden godsejerens samtykke. De livegne i Holsten og Slesvig havde ringere kår end de russiske fæstebønder.

Ved første øjekast forekommer det overraskende, at Æreboe selv bruger ordet livegen. Dog viser det sig ved nærmere eftersyn, at ordet ikke er møntet på bondestanden, men på medlemmer af trællestanden, som var den mest inferiøre i det russiske samfundshierarki, og som med en befolkningsandel på 10-15 procent var den næststørste socialgruppe. Disse trælle – *kholopy* – havde det tilfælles, at de tilhørte godsejeren med deres person. I øvrigt var det en temmelig uensartet gruppe.³ Æreboe giver dem fællesbetegnelsen „Tienere“, selv om en stor del af dem – i en tid med mange ødegårde – blev beskæftiget i landbruget. Måske har han været påvirket af Mayerbergs oversættelse til latin. Eller også har de to unge russere, der skulle oplyse ham om „u=bekjendte ord, Landvæsenet vedkommende“, forklaret trællenes status med det latinske ord *servus*, der både kan betyde slave og tjener. Æreboe har haft store problemer med at finde danske

² Jf. f.eks. Klaus Heller: *Russische Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band I: Die Kiever und Moskauer Periode (9.-17. Jahrhundert)*, Darmstadt 1987, s. 125; at det tyske ord „Leibeigenschaft“ er vildledende, påpeges også af Hans-Joachim Torke i *Handbuch der Geschichte Russlands. Band 2: Vom Randstaat zur Hegemonialmacht (1613-1856)*. Lieferung 1, Stuttgart 1981, s. 80.

³ Meiske, s. 457-460; Heller, s. 129-136.

ord for de forskellige undergrupper. Gældstrællene (*kabal'nye kholopy*), der fik deres frihed ved herremandens død, kalder han som regel for „lønne=tiener“, selv om de ikke fik nogen løn. Den ældste undergruppe (*starinnye kholopy*), der havde arvelig status, kalder han for „ævige livegne“ eller (oftest) „Vaarnede“. I øvrigt var der ikke nogen lighed med det danske vornedskab, da disse trælle var juridisk ufrie; de kunne enkeltvis borttestamenteres eller bruges som medgift, uden at der fulgte jord med. Undergruppen *polnye kholopy* har han haft de største problemer med, hvilket fremgår af oversættelser som „fuldvoxen tiener“ og „fuldkomne livegne“. Poulsen-Hansen lader læseren i stikken, når han undlader at forholde sig til Æreboes sociale terminologi.

Det fremgår af lovbogen, at det var strafbart at trælbindinge en undvegen fæstebonde; han skulle tilbageføres til sin oprindelige herremand og bevare sin status som bonde. Men det skarpe skel mellem bondestanden og trællestaden, der også fremgår af Æreboes tekst, blev i længden ikke opretholdt. De trælle, der var beskæftiget i landbruget, blev ved en forordning af 1679 gjort skatskyldige, således som fæstebønderne allerede var det, og i 1723 blev samtlige trælle indlemmet i bondestanden som følge af Peter den Stores skattereform. Trælles inferioritet kom til at smitte af på bønderne, hvis retsstilling gradvis blev forringet i løbet af det 18. århundrede, idet de blev bundet til godsejerens person snarere end til jorden. Eksempelvis blev det stadig mere almindeligt, at bønder blev annonceret til salg i aviserne. Først da giver det mening at tale om en livegen bondestand.

En række fejlversættelser har helt undgået udgiverens opmærksomhed. Det er svært at se af Æreboes tekst, at Rusland også havde en fribondestand med særlige rettigheder. Det var de såkaldt sorte bønder, der ganske vist udgjorde mindre end 10 procent af befolkningen. De levede i områder, der tilhørte tsaren i egenskab af statsoverhoved, og hvor der hverken var verdslige eller gejstlige godsejere. Disse områder kaldes i lovbogen for *tjornye volosti*, der for det meste oversættes til „Gejstlighedens Jordegods“ eller „Klosternes godse“. Fejlversættelserne forekommer i mindst 16 artikler, uden at det har givet Poulsen-Hansen anledning til en fodnote.

De sorte bønders retsstilling mindede meget om bybefolkningens. Eksempelvis havde de ret til at forpagte statens toldboder, kroer og færgelejer. Også dette har Æreboe fået galt i halsen, hvilket fremgår af hans oversættelse af kap. XVIII, art. 23: „[...] man skal give Tolde og Kroehuse og alle slags Forpagtninger til Tsarens Kiøbmænd i Forpagtning, men ingen bønder enten paa Tsarens Hoffes eller Klosterne godse, ei heller nogen anden slags bønder, skal gives nogen forpagtning [...]“. Denne oversættelse er direkte meningsforvrængende. I

lovbogens russiske tekst siges det, at ingen andre bønder end kronbønderne og de sorte bønder kunne være forpagtere.

Det er i øvrigt værd at hæfte sig ved denne fribondestand, der ofte negligeres i lærebøgerne. De sorte bønder blev i Peter den Stores lovgivning defineret som „frie landmænd på statens jord“ og kaldt for statsbønder (*gosudarstvennye*) eller fiskusbønder (*kazjonnye*). Foruden persons-katten betalte de landgilde (*obrok*) til statskassen. De blev et vigtigt finansielt grundlag for Det russiske Imperiums ekspansion. Mens godsejernes bønder fornædredes, øgedes antallet af statsbønder, og ved den 10. revision (folketælling) i 1857 blev de registreret som den største befolkningskategori i Rusland.⁴

Af fiskale grunde blev de sorte bønder stavnsbundne i 1649. Det samme blev byernes indbyggere. Men det er naturligvis ikke ensbetydende med, at disse samfundsgrupper blev livegne. Af kapitlet om bybefolkningen, som Æreboe giver overskriften „Om Kiøbmænd“, fremgår det klart, at „Skatskyldige Kræmmere skal efterdags blive boendes udi de Stæder, hvor de have needsat sig“. Det må tilføjes, at stavnsbåndet også gjaldt håndværkere og øvrige skattepligtige byboer. Til gengæld fik de monopol på deres erhverv. I sin introduktion omtaler udgiveren kort „byboerne, hvis herre var byen“. Byerne havde dog ikke selvstyre, men var under statens fulde kontrol.⁵ Gejstlige og verdslige standspersoner fik ordre til at afhænde deres ejendomme i byerne til tsaren, og deres private håndværkere og handlende blev indlemmet i den skattepligtige bybefolkning. Visse krigsfolk fik lov at blive boende og drive erhvervsvirksomhed uden at betale den sædvanlige skat. I stedet skulle de betale landgilde til tsaren, der nu påberåbte sig ejendomsret til byerne: „De Strelitzer, Dragouner og Cosacquer, som udi Stæderne handle med adskillig slags Kram, og sidde i boederne, Sadanne Strelitzer, Cosacquer og Dragouner skal af sliig deres Kiøbmands handel betale Told Skatten og Landgilde af deres boeder, men de skal dog ei være liige Skatskyldige med Kræmmer lauget“. Krigsfolkenes og de sorte bønders betaling af landgilde for benyttelsen af tsarens grunde har fået marxistisk-leninistiske historikere til at tale om „statsfeudalisme“.⁶

⁴ Hans Bagger: „Stat og samfund i Peter den Stores Rusland. En kommentar til den nyere forskning“, *Historisk Tidsskrift för Finland*, Årg. 67 (1982), hæfte 1, s. 105 f.

⁵ Jf. f.eks. J. Michael Hittle: *The Service City. State and Townsmen in Russia, 1600-1800*, Harvard University Press 1979, s. 66-69.

⁶ Begrebet er lanceret af N. M. Družinin: *Gosudarstvennye krest'jane i reforma P. D. Kiseleva*, Moskva-Leningrad 1946.

En meget stor del af lovbogens artikler indeholder strafferetlige bestemmelser. De har i særlig grad interesseret udgiveren, der som nævnt har underkastet dem en nærmere analyse. Han påpeger med rette, at strafudmålingen i mange tilfælde afhang af såvel den krænkedes som krænkerens stand, selv om lovbogens præambel skilte med princippet om lighed for loven. Ifølge hans opgørelse kunne dødsstraffen idømmes i ikke mindre end 60 tilfælde. Men nogle af de andre straffe var så grusomme, at en dødsdom kunne være at foretrække.

Æreboes mange kommentarer, der fylder 118 sider i den foreliggende bog, er en kulturhistorisk guldgrube. De er for en stor del baseret på hans egne iagttagelser under opholdet i Rusland 1709-12. Særligt værdifulde er hans udførlige redegørelser for russernes religion, den ortodokse kirke og de gejstlige stænder. Takket være sin teologiske uddannelse er han i stand til at drage interessante sammenligninger med forholdene i Danmark og hos „papisterne“. Han vurderer, at de højtstående gejstlige stadig har en betydelig magt over det russiske lægfolk, „endskiønt den nu daglig tager af“.

Det fremgår af dedikationen til Frederik 4., at Æreboes hovedformål med oversættelsen „haver vel været, hermed at tienne voris Danske Kiøbmænd, som skulle ville handle paa Rysland“. Flere af kommentarerne tilgodeser da også dette hensyn. Det gælder også Æreboes karakteristik af det russiske sprog. Efter hans mening kan det nemlig godt betale sig at lære sproget, hvis man vil drive handel på Rusland, og han advarer om de russiske købmænds durkdrevenhed og „snildhed til Handel og Vandel“. Læseren får nyttige redegørelser for „Mynstens beskaffenhed“ samt for de russiske længde-, flade- og rummål. Man orienteres om pramdragerne og handelscentret i Moskva. Derimod finder man ikke en eneste kommentar til lovbogens kapitel om bønderne. Det må skyldes den manglende viden om „Landvæsenet“.

Da lovbogen blev udstedt 60 år før Æreboes ankomst, og da Rusland „nu gandske er forandret fra det, som det forhen haver været“, har han fundet det nødvendigt at konsultere andres skrifter fra den tid for at kunne forklare mange af artiklerne. Det drejer sig bl.a. om de rejseberetninger, som blev udgivet af Petrus Petrejus (1620) og Adam Olearius (1656), og som han forholder sig stærkt kritisk til. Det må have kedet Frederik 4. at læse de lange redegørelser for embedsmænd og kancellier i den gamle moskovitiske forvaltning, især når det udtrykkeligt fremgår, at „det Tsariske Hoff nu gandske anderledes med beti-entere er indretted efter den Europæiske maade“. Læseren orienteres dog ikke nærmere om det kollegievæsen, som Peter den Store indførte 1718-19 efter svensk forbillede. De vigtigste reformer blev alle gen-

nemført efter Æreboes ophold i Rusland 1709-12. Dermed være ikke sagt, at hans arbejde var helt uden politisk aktualitet. Da Frederik 4. i 1721 fik overrakt sit eksemplar af „Den Ryssiske Lov“, kunne han i en af de første kommentarer finde en udførlig argumentation mod at anerkende den kejsertitel, som Peter den Store påberåbte sig senere samme år.

Lars P. Poulsen-Hansen fremhæver, at lovbogen fra 1649 „på mange områder omend med mange tilføjelser“ kom til at gælde de næste to hundrede år, og at den derfor tåler sammenligning med den betydning, Christian V's Danske Lov fra 1683 har haft i Danmark. Det er korrekt, at der først kom en ny kodifikation i 1830'erne, da konservative vinde blæste ind over Rusland. Forinden var den moskovitiske lovbogs indhold blevet skamferet af det 18. århundredes reformivrige monarker, der legitimerede deres absolutte magt ved pligten til at forny Rusland. Allerede under Peter den Store blev hele kapitler sat ud af kraft. Han foretog også ændringer af de strafferetlige bestemmelser. Læsning af den gamle lovbog vil sikkert bekræfte mange i deres fordomme om russisk grusomhed og barbari. Men det er værd at bemærke, at Rusland i oplysningstiden var blandt de førende i Europa, hvad angår humanisering af retsplejen. Anvendelse af tortur under afhøringerne blev forbudt. Dødsstraffen blev begrænset til mord, oprør og røveri. I England kunne der så sent som i år 1800 fældes dødsdomme for ikke mindre end 200 forskellige forbrydelser.⁷

Hans Bagger

| Natalja Okhotina-Lind & Peter Ulf Møller: *Vtoraja Kamtjatskaja ekspeditsija. Dokumenty 1737-1738. Morskije otrjady*, Nestor-Istorija, Sankt Petersborg 2013, 942 s., 858 rubler.

Hermed foreligger det tredje bind i den serie, som udbreder kendskabet til det centrale kildekompleks vedrørende Vitus Berings anden Kamtjatka-ekspedition, og som er blevet hilst velkommen af specialister verden over. Carlsbergfondet har da også fortsat sin mangeårige støtte til udgiverne, forskningslektor Natalja Okhotina-Lind og adjungeret professor Peter Ulf Møller (KU). De har gennemført de vigtigste arkiver i Moskva og Sankt Petersborg og derefter rekvireret fotokopier af de kilder, der nu publiceres i kronologisk orden med tekstkritiske

⁷ Janet M. Hartley: *A Social History of the Russian Empire, 1650-1825*, London 1999, s. 122; Simon Dixon: *The Modernisation of Russia, 1676-1825*, Cambridge 1999, s. 146.